

TARK LOLLITAB, LOLL TARGUTAB JA KOOL ÕPETAB ...

(Ettekanne koolifilosoofia seminaril Tallinnas 24.04.2003.a.) Õpetajate Leht. 23.05.2003, lk 6-7

Enn Kasak

Koolifilosoofiast ei tea ma oma kogemuse põhjal kuigipalju rääkida ning seepärast võtan jututeemaks esimese kursuse tudengite mõningad väited filosoofia kohta, mida olen kogunud Tallinna Pedagoogikaülikooli ja Õigusinstituudi seminarides õige mitme aasta jooksul. Arvatavasti saab selle põhjal üht-teist järeldada ka koolifilosoofia kohta, umbes nii, nagu saab noolelennu kaart jälgides mõndagi öelda ka laskuri ja lasu võimaliku sihtmärgi kohta. Tuhat vabandust palun selle eest, et järgnevalt käsitleme peamiselt viltu lennanud nooli.

Kõige esimesel filosoofiaseminaril TPU-s üllatas mind üks tudeng, kes ütles üpris ärritatud toonil: *Ma olen kogu aeg tahtnud tegelda oluliste asjadega ja nüüd see filosoofia kah veel, kus peab käima...* Olin siiralt vaimustatud, sest ka mina olin ja olen samal seisukohal; tõepoolest peaks tegelema pigem oluliste kui ebaoluliste asjadega. Küsisin kohe vastu: "Aga kas te oskate öelda, kuidas olulistel ja ebaolulistel asjadel vahet teha?" Me ei pidanud kuigi kaua arutlema jõudmaks seisukohale, et just sellise vahetegemise jaoks peakski filosoofiat õppima. Tollest juhtumist järeldasin ma, et koolist tullakse ülikooli arusaamaga, nagu tegeleks filosoofia millegi ebaolulisega ning see arvamus on mul järgnevatel aastatel üha süvenenud.

Mis on filosoofia? Koolipingist ülikooli kaasaveetud arvamusi

Kuna enamus üliõpilasi on koolis filosoofiat õppinud, siis olen palunud neil oma sõnadega selgitada, mis on filosoofia. Rohkem kui tuhande vastuse hulgas on palju päheõpitud, formaalselt korrektseid vastuseid. Oma sõnadega rääkijate hulgas kipuvad aga sisukad vastused vähemusse jääma. Järgnevalt püüan esitada mõned tüüpilised tudengiväited, mis on mind korduvalt häirinud ja seega saanud käsiloleva ettekande ajenditeks.

Esimene tudengiväide: *Filosoofia on see, kui lihtsad asjad keeruliseks aetakse. Habemikud targutavad üldiste asjade üle, millest tavainimene aru ei saa.* Teisiti öeldes, targad lollitavad normaalseid inimesi. Kui seejärel siiralt küsida – kas siis maailm pole mitte ilma filosoofiatagi keeruline ja me lihtsalt ei oska seda alati märgata – siis osutub, et konkreetne kodanik ei ole selle üle eriti mõelnud ja loodab tõepoolest, et mis lihtsana paistab, see lihtne ongi.

Teine väide: *Filosoofia on targutamisteadus. Probleeme nähakse mitme nurga alt ja vaieldakse, tavaliselt ei vii see kuhugi välja.* Siit võiks järeldada, et filosoofia on see, kui lollid targutavad.

Kolmas väide: *Filosoofia abiga jõutakse tõe lähemale. Aga konkreetse tõe paneb inimene ise paika. Mind ei huvita see, kuidas peab elama, elan nii nagu tahan.* Niisiis kool õpetab küll, aga inimene peab asjad ise paika panema.

Neljas väide: *Filosoofid püüavad vastata teatud tüüpi küsimustele, mida on hea arutada napsiklaasi taga. Filosoofia on lõputu arutelu, milles igaühel on mingi nägemus.* Kui ma olen palunud selgitada, mis erinevus on targutamisel ja filosoofilisel arutelul, on enamasti vastuseks hämmeldunud vaikus: (Kas siis peaks olema mingi vahe?)

Olen kaugel arvamusest, et need vastused pärinevad koolifilosoofia tundidest. Suurem roll võib siin olla keskkoolitusel tervikuna ja võib-olla veelgi mõjukam on kooliväline kasvatus. Kohati on võimalik siiski märgata ka kooli võimalikku mõju. Tükk aega ma ei saanud aru, miks äsja koolipingist lahkunu arvab, et väide „ma olen kindel“ on suurema tõsikindlusega kui väide „ma tean“. Arvatavasti pärineb see hoiak koolist, kus õpilane on sageli sunnitud ütlema „ma tean“ olukorras, kus ta pole kindel. Wittgensteinile tuginedes ja keelemängu jälgides, on olukord tavaelus siiski vastupidine. Väide „ma tean“ sisaldab endas ka kindelolekut. See tähendab, et asjad ongi nii ning lisaks olen ma ka veel sellest teadlik. Väide „ma olen kindel“ kinnitab vaid, et mina olen selles kindel.

Eelmainit väidete tagapõhja kujunemisest

Püüaks nüüd noolekaarte järgi mõistatada, mismoodi nende väljatulistamine ning laskmiseks ettevalmistamine toimub.

Kool õpetab teadmisi. Ka filosoofiat õpetatakse seal kui tarkust. Veel üks tudengiväide – *Filosoofia on tarkusearmastus, tarkus on vaieldamatu tõde ja selle äratundmine* – väljendab arusaama, et kusagil on teada, kuidas asjad on, ja hea filosoofiaõpetaja peaks ütleva, kuidas on õige. Võiks küsida, mis erinevus on sellisel juhul sofistikal ja filosoofial. Hiljaaegu trükkis Sirp ära ühe noorema põlvkonna filosoofi väite, et Sokrates oli psühhopaat. Ta nimelt olevat kiusanud sofiste ja dogmaatiliselt mõtlemaid kaaskodanikke peamiselt nende lollikstegemise eesmärgil. Tundub siiski, et ütleva on enda ja Sokratese samastamisega pisut liiale läinud. Kui asjadele sellise nurga all läheneda, on lood tõesti kurvad. Targad ja tublid tarkuse õpetajad sofistid õpetasid, muide, väga asjalikku tänapäevast eetikat: Kui keegi tähele ei pane, siis tee nii, nagu sa ise õigeks pead, aga kui keegi pealt vaatab, siis nii, nagu on kombeks teha. Neid sofistikesi siis Sokrates kiusas ning lisaks ka veel lihtsameelseid ja dogmaatikuid. Ometigi peaks teiste lolliitaja ise siis ju tark olema, kuid Sokrates ei olnud tark ning temast alates pole filosoofidel harilikult kombeks pidada ennast targaks (loe sofistiks).

Filosoofia õpetamisel peaks selgelt ilmsiks tulema, et filosoof pole sofist, pole tark. Ja mis siis on tarkus? Teadmised? Ajalugu on näidanud, et enamus sellest mida tarkadeks teadmisteks peetakse, on hiljem osutunud rumaluseks. Teiste sõnadega, enamus sellest, mida me teame, on rumalus. Ja kuna enamus sellest, mida me teame, on rumalus, siis see tarkus, mida me teame, on võib olla märksa väiksema väärtusega kui oskus tarkuse olemuse üle arutleda. Filosoofia pole seesama mis tarkade lolliitamine, ehk küll too võiks tõesti olla teatavat sorti psühhopaatide meelistegevus.

Seda, mida tudengid teaduse ja filosoofia suhtest arvavad, näitavad järgmised väited. *Teadus tõestab, kuidas asjad on, filosoofid võivad vaid targutada. Filosoofia on ebakonkreetne teadusharu. Võib ühineda nendega, kes filosoofiat pseudoteaduseks nimetavad.* Kohe kuidagi ei tahaks nendesamustega ühineda ... Kas äkki ei peaks lähtuma hoopis seisukohast, et filosoofia ei ole teadus? Loomulikult on võimalik ka teaduskeskne käsitus, aga kas filosoofiat õpetades ei tuleks siiski rõhutada teaduse ja filosoofia erinevusi? Taolist lähenemist pooldades olen mõnikord tudengitelt küsinud, kas nende kõrvu on jõudnud jutt, mille kohaselt filosoofid aina vaidlevad, kuid iialgi üksmeelele ei jõua. „On küll,“ vastatakse enamasti mulle. Sel juhul meeldib mul lisada, et kõnealune jutt on selge laim. Aeg-ajalt ja teatavates küsimustes jõuab arvestatav hulk filosoofe siiski üksmeelele ning tulemuseks on siis uue teaduse või teadusharu sünd. Niikaua, kuni edasi vaieldakse, on tegemist filosoofiaga. Tunnistades kõiki taolise lähenemise puudusi tasub sellest ka vourusi otsida. Kui filosoofia ei ole teadus, siis seda enam on tal võimalus öelda midagi teaduste kohta. Siit tuleneb üks filosoofia praktilisi väärtusi – kaitse humanitaar- ja reaalteadusliku plära eest. Olen kogu oma noorpõlve reaalteadusega tegelnud ja mäletan, kui kaitsetu ma olin tollal humanitaarteaduslike udjutukeste, mitmesuguste ajaloo- ja keeleteooriate eest. Nüüd humanitaariaga tegeldes näen, kui kaitsetud on minu kolleegid laialt leviva reaalteadusliku plära eest, olgu selleks kvantmüstika või eluväljade teooria. Nii nagu füüsikut ajab naerma „laiendatud“ energia mõiste jabur kasutus pseudoteadlaste poolt, nii naerab humanitaar pärisnimede jabura kasutuse üle, nt kui keegi peab Sokratesest psühhopaadiks või saadab „laiendatud“ Immanuel Kanti Makedoonia Aleksandrit õpetama. Kontseptuaalne analüüs pakub kaitset mõlemat sorti plära eest. Nii et filosoofia ei ole seesama, mis lolliide targutamine, filosoofiline arutelu peab olema tulemuslik, olgu tulemus pealegi sageli negatiivne.

Õpilane, kelle me erialateadmistega koolist välja laseme, on täiesti kaitsetu igat sorti plära eest. Ainus õppeaine, mis teda kaitsta saaks ja mille kohus seda teha oleks, on filosoofia. Tänapäeval valitseb uskumus, et nüüdisinimene on loogiline, mõtleb ratsionaalselt ja teaduslikult. Seda võib võrrelda ateismiusundiga. Mõnikord võib see viia täiesti absurdsete seisukohtadeni. Toome näiteks inimese, kellel läks neli korda halvasti pärast seda kui tal must kass üle tee läks ning küsime, kas ta siis viiendal korral arvestab igaks juhuks ka

kassiga. Oma sisemas arvestavad sellega paljud, kuid avalikult ütleb suur enamus, et tegemist on ebausuga, mida ei tohi üldse arvesse võtta. Ühelt tudengilt kuulsin ma aga väga vaimukat juttu: *Kunagi peeti arvamust, et kui inimene kardab koera, siis koer ründab teda, samuti ebausuks. Hiljem avastati, et kartma hakates eritab inimene sellist lõhna, mis ässitabki koera talle kallale. Kes teab, mida see must kass tõenäosusväljadega teeb? Kas on mõtet selle üle targutada või piisab kogemusest? Inimene on loll, kui tal on neli korda halvasti läinud ja ta viiendal korral seda kogemust arvesse ei võtaks, lähtudes mingitest üldistest kaalutlustest. Võib-olla tõestatakse tulevikus, et kass toob tõepoolest õnnetust. Loomulikult ei jookse ma tulle tagasi, kui tulekahjult põgenedes mul must kass mul üle tee läheb, kuid omades korduvat halba kogemust kassidega peaks ma siiski teise trajektoori valima, kui seda saab riskivabalt teha.*

Mulle see arutlus meeldis. Maailmas juhtub tõesti asju, mis ei mahu raamidesse. Me peame suutma ka nende hulgas elada.

Veel üks probleem. Kool õpetab, kuidas peab elama. Eetika käsitlemine ühiskondlike normide ja reeglite õpetusena on vaid üks võimalus. Vägagi moodne on seisukoht, et eetika on väärtuslikult elamise õpetus. Tudengid on korduvalt küsinud: *Milleks mulle eetika, kui ma tahan elus edasi jõuda?* Olen sel puhul tavaliselt vastu küsinud, et kas siin on keegi, kes ei taha hästi elada. Kui juhtub olema, siis pöördugu palun kiiresti psühhiaatri poole, ta vajab igal juhul abi. Aga kuidas siis saaks hästi elada? Eetika ongi õpetus sellest, kuidas elada väärtuslikku ja head elu. Kas saab olla veel tähtsamat õpetust? Selgub, et filosoofiast ei pääse me kuidagi mööda. Ka otsustus mitte teha filosoofilist otsustust on juba filosoofiline otsustus. Ma ei taipu, milleks on eetika õpetamiseks vaja veel ka religiooniõpetust. Kõike seda saab suurepäraselt käsitleda filosoofia tunnis. Julgen koguni öelda, et kui religiooniõpetus on selline, nagu teda propageeritakse, siis võiks tolle õpetuse rahulikult liita filosoofiaga. Kui aga religiooniõpetust ei anna filosoofiaga koos õpetada, siis on asi kahtlane ning taolist õpetust ma pigem ei tahaks koolis näha.

Mida võiks teisiti teha?

Olen varasematel aegadel kõvasti kaasa aidanud füüsika õpetamisele koolis. Paljugi tolleaegselt tööst ja otsustustest on paberile jäänud. Mind lausa hämmastab, kuidas tuubitakse ja tuubitakse teadmisi ja ometi ei tea õpilane ülikooli jõudes kõigest sellest peaaegu mitte midagi. Olen jätkuvalt seisukohal, et kui me õpetaks füüsikat poole vähem, teaksid tudengid sellest vähemalt poole rohkem. (Jutt ei käi eriklasside ega füüsikahuviliste kohta.) Filosoofia õpetamisel on samuti teadmistega liialdamise oht. Polegi siis midagi imestada, kui tudeng küsib, mis on õige vastus. Filosoofiat tuleks õpetada kui ülimalt praktilist ainet, millela on raske oma elu korraldada.

Teadus ei tegele teatavasti keeruliste asjadega, teadus uurib vaid lihtsaid asju, mida saab pulkadeks lahti võtta ja kokku panna. Keegi peab tegelema ka keeruliste probleemidega. Kui puudub usk, jääb üle ainult filosoofia. Filosoofi jõud on oskuses rääkida keerulistest asjadest lihtsalt. Eestis meedias kultiveeritakse vastupidist: inimesed ajavad filosoofia pähe kohutavalt tarka juttu, seda, kes lihtsalt räägiks, peetaks lollikeseks. Hindan väga filosoofe, kes suudavad keerulistest asjadest lihtsalt rääkida. Mulle meeldib väga hea filosoof ja ületamatu filosoofia populariserija Brian Magee, kelle üks raamatutest „Filosoofia lugu“ on ka eesti keeles kättesaadav.

Filosoofia võiks olla teadlikult elitaarne, tavaliste kooliainete suhtes vandeseltslaslikult üleolev aine. Umbes nii, et füüsika on tore, kuid see, mis ta teeb, pole tõde, vaid hästi töötav skeem. Värviteler ei käiks, kui ei võetaks arvesse relatiivsusteooriat, seda kuidas elektroni mass kasvab suure kiirusega liikudes. Aga see ei ole tõde, vaid skeem. Loomulikult ei tohi teadust jätta pseudoteadlastele lõhkiskumiseks. Teadus kui tulemuste lüpsilehm, kui väikeste tõdede allikas on igati austusväärne. Kuid lõpetada tuleks teadusreligiooni propageerimine, nagu teaks teadus tõde, nagu oskaks teadus lahendada inimesele tõeliselt olulisi, st elulisi probleeme. Teaduselt religioossete funktsioonide võtmine ei muuda seda vähem austusväärseks. Teadus jääb, mis siis, et tal pole tõe monopoli.

Rohkem võiks õpetada seda kuidas leida probleemi, kuidas arutleda ja mis kasu sellest on. Ei ole vaja anda palju teadmisi, vaid oskust märgata probleeme ja esitada lihtsaid küsimusi. Selle asemel, et rääkida filosoofia nime all tarka juttu, võiks hoopis esitada lihtsaid küsimusi ning näidata, milline on kontseptuaalse analüüsi jõud. Just lihtsad küsimused toovad probleemi väga selgelt esile. Loomulikult ei saa kõiki keerulisi probleeme täielikult lihtsatele küsimustele taandada, kuid sellisel viisil saab algaja palju paremini aru, millest jutt käib.

Rõhutada tuleks ka erinevust targutamise ning filosoofilise arutelu vahel. Filosoofiline arutelu peab kuhugi viima, andma kas positiivse või negatiivse tulemuse või selle, et tulemust ei ole võimalik saavutada. Filosoofia on pigem meetod kui teadus. Ja paremat pole siiani leitud. Vahetut tõde on ehk võimalik teada saada, kui selle jumal ilmutab või kui sisekaemus teatab, aga kahjuks ei saa selliselt saadud teadmist teistele adekvaatselt edasi anda. Prohvetil saavad olla ainult jüngrid, mitte õpilased. Koolis aga on siiski õpilased, jüngrite meetod jäägu koolist väljapoole.

Lõpetuseks

Ei tasu filosoofe süüdistada, et nad asjad keeruliseks teevad. Maailm on keeruline ka filosoofiata. Tuleb olla väga ettevaatlik nendega, kes teavad tõde. Kui keegi väidab, et tal on tõde teada, siis on ta väga tõenäoliselt eksituses ja lisaks sellele veel ka ohtlik, sest mine tea, mida ta oma tõe nimel teha kavatseb. Mitmed kuulsad teadusvõltsingud on tehtud tõe huvides.

Oleks tore, kui koolifilosoofias ei targutataks, ei lollitataks, ei kuulutataks tõde. Piisab sellest kui filosofeeritakse, ja see on kulutatud vaeva väärt.